

بررسی عوامل مؤثر بر برنامه درسی اسلامی از دیدگاه دانشجویان

کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی دانشگاه‌های تهران

محمدرضا یوسف زاده *

اصغر جمشیدی **

پذیرش نهایی: ۹۳/۱۰/۸

دریافت مقاله: ۹۳/۳/۱۷

چکیده

هدف این پژوهش بررسی عوامل مؤثر بر تدوین برنامه درسی اسلامی است. روش پژوهش توصیفی از نوع پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش شامل ۲۰ نفر از متخصصان و تمام دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه‌های تهران در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ هستند که تعداد کل آنها ۱۴۰ نفر به تفکیک ۹۱ نفر زن و ۴۹ نفر مرد است. حجم نمونه متخصصان بر اساس روش سرشماری ۲۰ نفر، و حجم نمونه آنها با حجم جامعه برابر است و حجم نمونه دانشجویان بر اساس روش نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبی و جدول برآورد حجم نمونه کرجسی و مورگان ۱۰۳ نفر به تفکیک ۶۶ نفر زن و ۳۷ نفر مرد است. برای گردآوری اطلاعات از شیوه دلفی و پرسشنامه محقق ساخته سنجش عوامل مؤثر بر تدوین برنامه درسی اسلامی استفاده شده است. برای سنجش روایی ابزار از روش سنجش روایی محتوایی و برای سنجش پایایی از روش آلفای کرونباخ استفاده شد که میزان آن ۰.۸۵٪ محاسبه گردید. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از شاخصهای آمار توصیفی و t تک گروهی، تحلیل واریانس یکطرفه و آزمون تعقیبی توکی استفاده شده است. نتایج نشان داد که از دیدگاه متخصصان سی زیر عامل و در مجموع پنج عامل در برنامه درسی اسلامی مؤثر است و از دیدگاه دانشجویان کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی عامل تاریخی با میانگین (۵/۱۶)، عامل آموزشی با میانگین (۵/۱۵)، عامل دینی مذهبی با میانگین (۵/۰۵)، عامل فرهنگی با میانگین (۴/۹۱) و عامل سیاسی با میانگین (۴/۸۸) در تدوین برنامه درسی اسلامی مؤثر بوده است. همچنین نتایج تحلیل واریانس یکطرفه و آزمون تعقیبی توکی نشان داد که بین میزان تأثیر عوامل مختلف در تدوین برنامه درسی اسلامی تفاوت معنی‌داری هست.

کلید واژه‌ها: برنامه درسی و برنامه درسی اسلامی، عوامل مؤثر برنامه درسی از نظر دانشجویان رشته برنامه‌ریزی درسی، برنامه‌ریزی درسی از نظر دیدگاه‌های اسلامی.

* fuman47@gmail.com

** نویسنده مسئول: دانشیار دانشگاه بوعلی سینا همدان

** کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی دانشگاه بوعلی سینا همدان asgharjamshidi@ymail.com

مقدمه

با بررسی تاریخی دوره‌های آموزش و پرورش در سه دهه اخیر می‌توان دید که هم متخصصان برنامه درسی سازمان آموزش و پرورش و هم متخصصان مستقل در طراحی و تدوین برنامه درسی، همواره با الگو قرار دادن برنامه درسی غیر بومی و وارداتی از سایر کشورها بویژه کشورهای مغرب زمین به تنظیم برنامه‌های درسی و تألیف کتابهای درسی برای مدارس کشور اقدام کرده‌اند این در حالی است که سرانجام این نوع برنامه‌های تقلیدی و غیر بومی، نتیجه‌ای جز ضعف و افت آموزش و پرورش دستاورد دیگری به همراه نداشته است؛ چراکه اساساً فلسفه چنین برنامه درسی وارداتی و تقلیدی با مقتضیات و ویژگیهای کشور اسلامی و تمدن کهن ایرانی که داری ویژگیهای فرهنگی گسترده است، قرابت و نزدیکی ندارد. برنامه درسی وارداتی و غیر بومی با همان اصول و مبانی غربی خود از طریق آموزش و پرورش بر مدارس ما دیکته می‌شود اما با صورت‌بندی و ظاهر اسلامی؛ بدون اینکه به ظرفیتهای بومی و ملی در آن توجهی صورت بگیرد (محسن پور، ۱۳۸۳).

برنامه تربیت اسلامی با عرف برنامه درسی رایج فاصله دارد و با آن غریب است؛ زیرا برنامه درسی معاصر تا آنجا که در قلمرو علوم تجربی قرار گرفته، راه خود را از آیین‌ها و ایدئولوژیها جدا کرده و در پی آن بوده است که دانشی تجربی به دست دهد (باقری، ۱۳۸۰). میزان توجه به ارزشهای اسلامی ایرانی در برنامه درسی، به‌رغم تلاشهای فراوانی که در طول چند دهه انقلاب اسلامی صورت گرفته بسیار ناچیز است و نارساییهای مهمی در برنامه درسی دیده می‌شود (فیاض، ۱۳۸۶).

برنامه درسی اسلامی موضوعی است که در سالهای اخیر در کشورهای اسلامی به آن پرداخته شده است (اولادسو^۱، ۲۰۱۲). نظام برنامه درسی اسلامی، نظام جامعی است که به پرورش همه استعدادهای انسان به‌طور هماهنگ تأکید دارد. در این نظام، افزون بر توجه به رابطه دینداری انسان با مبدأ آفرینش و تأکید بر مسائل مذهبی و دینی به پرورش انسانها در جهت شناخت خود، عالم طبیعت و جامعه نیز اهمیت داده می‌شود. در واقع از نظر اسلام، انسانی به معنای واقعی تکامل یافته است که در تمام این جنبه‌ها رشد یافته باشد (مزیدی و شیخ السلام، ۱۳۹۱). برنامه درسی اسلامی رویکردی است که مبانی آن برگرفته از مبانی فلسفه اسلامی و آموزه‌های الهی است (قبادی، ۱۳۸۶: ۱۵۵). مبانی هم در مقام نظر و هم در مقام عمل در بررسی نیازها و تعیین اهداف، منابع،

1 - Oladosu

محتوای آموزشی، وسایل و تجهیزات آموزشی، فضای آموزشی، روشها، تجربه‌های یادگیری، فعالیتهای فوق برنامه، روشها و فنون تدریس، ارزشیابی وجه‌العین فعالیتهای تربیتی قرار می‌گیرد (مزیدی و شیخ‌السلام، ۱۳۹۱). برنامه درسی، مفهومی مرتبط با فرهنگ جامعه است و با ضرورتها و اقتضائات دینی مذهبی، سیاسی، تاریخی، جغرافیایی و آموزشی رابطه قوی دارد (موسوی نسب، رزاقی و خطیبی، ۱۳۹۱).

بررسیها نشان می‌دهد که عوامل گوناگونی در ایجاد و تدوین برنامه درسی اسلامی ایرانی در دوران ابتدایی و متوسطه مؤثر است (صنیع اجلال، ۱۳۸۴). اولین عامل، دینی مذهبی است. این عامل به اعتقادات، اصول، احکام، اخلاقیات و مجموعه مناسک و مراسمها و نهادهای دینی مذهبی اشاره دارد (عبدی و لطفی، ۱۳۸۷). بر این اساس برنامه درسی، که شناسنامه آن با آموزه‌های الهی (اعتقادات، اصول دین، فروع دین و احکام الهی)، قرآن و سیره و روش ائمه اطهار نوشته می‌شود بنیان محکمی برای تربیت فرزندان ایران اسلامی و عامل اساسی تکوین برنامه درسی اسلامی ایرانی است (علمی، ۱۳۸۹). عامل دوم، سیاسی است و معرف این است که افراد از لحاظ فیزیکی و قانونی عضو جامعه یا ساختار سیاسی هستند؛ داخل مرزهای ملی یک کشور زندگی می‌کنند و موضوع و مخاطب قوانین آن کشور هستند و از لحاظ روانی نیز خود را از اعضای آن سامانه می‌دانند. آگاهی از سیاستهای کلی کشور، احزاب، گروه‌ها و تشکلهای، رویکردها و نگرشهای سیاسی از جمله عوامل سیاسی به شمار می‌رود (عزیزی و زاهد، ۱۳۸۷: ۱۳۰). نامگذاری خیابانها، دانشگاه‌ها، مدارس، بزرگراه‌ها، سروود ملی و تقویم رسمی، تأکید بر پرچم و دشمن‌شناسی توسط نظامهای سیاسی صورت می‌گیرد و این عوامل در شکل‌گیری هویت اسلامی ایرانی نقش غیر قابل انکاری دارد (ابوالحسنی، ۱۳۸۸).

در واقع نظامهای آموزشی جهان و مدار نظامهای سیاسی است و بر این اساس در جامعه‌پذیری سیاسی، مذهبی و اجتماعی دانش‌آموزان منشأ اثر می‌شود. سومین عامل، فرهنگی است. این عامل مجموعه ذهنی مشترکی است که در گذشته تاریخی شکل گرفته و طی فرایند جامعه‌پذیری به نسل بعدی منتقل شده است. این مجموعه ذهنی شامل ارزشها، هنجارها، نمادها، اعتقادات، احساسات و رویکردهای مربوط به خانواده، اقتصاد، سیاست، دین و جامعه‌پذیری است (صنیع اجلال، ۱۳۸۴: ۱۳۲). زبان و خط فارسی، آداب و رسوم، جشنها، مراسم، اعیاد، ادبیات عامه و قهرمانان اساطیری از مهمترین عوامل مؤثر شکل‌گیری برنامه درسی اسلامی ایرانی به شمار می‌رود (عبدی و

لطفی، ۱۳۸۷). چهارمین عامل، تاریخی است. این عامل به آگاهی مشترک افراد جامعه از گذشته تاریخی خود، احساس تعلق نسبت به آن، شناخت فراز و نشیب‌های تاریخی، حکومتها، آثار و بناها و چهره‌های ملی اشاره دارد (عزیزی و زاهد، ۱۳۸۷). آخرین عامل، آموزشی است. این عامل به مباحثی چون مبانی تعلیم و تربیت، سیاستهای آموزشی، برنامه‌ریزی آموزشی، برنامه‌ریزی درسی و عناصری چون اهداف، محتوا، روش، معلم، تجهیزات و امکانات، دانش آموز، فعالیت‌های آموزشی، تجربه یادگیری، راهبردهای یادگیری و ارزشیابی اشاره دارد (سند برنامه درسی ملی، ۱۳۸۶). موضوع برنامه درسی اسلامی در پژوهشهای اندکی مورد توجه واقع شده است:

موسوی نسب، رزاقی و خطیبی (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان اسلامی کردن برنامه درسی دریافتند که برنامه درسی اسلامی بر اساس عوامل مهم توحید محوری، عقل محوری، تکامل بخشی و ارزش محوری از محتوای غیر اسلامی جدا می‌شود. احمدی، نوشادی و شمشیری (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان نقش و کارکرد کتابهای تعلیمات اجتماعی پنجم ابتدایی و سوم راهنمایی در شکل‌گیری هویت اسلامی - ایرانی نشان دادند که محتوای کتابهای تعلیمات اجتماعی پنجم ابتدایی و سوم راهنمایی از بین ده مقوله دینی، سیاسی، ارزشها و هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، اسطوره‌های ملی، نمادهای ملی، ویژگیهای جغرافیایی، خرده‌فرهنگهای قومی، افتخارات ملی و تجدد به مقوله دینی در حد مناسبی پرداخته است. خوش‌خویی، یوسف زاده و سعوه (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان بررسی میزان تأکید کتابهای تعلیمات اجتماعی، تاریخ و فارسی دوره راهنمایی بر هویت اسلامی ایرانی نشان دادند که از بین عوامل هویت ایرانی اسلامی (بعد دینی، بعد سیاسی، ارزشهای ملی، هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، اسطوره‌های ملی، نمادهای ملی، ویژگیهای جغرافیایی، خرده‌فرهنگهای قومی، افتخارات ملی و تعاملات بین‌المللی) سه کتاب تاریخ با میانگین ۴۷.۷۳٪ در رتبه اول، سه کتاب فارسی با میانگین ۲۲.۵۶٪ در رتبه دوم و سه کتاب تعلیمات اجتماعی با میانگین ۱۰.۳۳٪ در رتبه سوم قرار دارد.

قاسم پور و نصر اصفهانی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان رویکرد معنوی و برنامه درسی نشان دادند که برنامه‌های درسی در نظامهای آموزشی، صرفاً به بعد عقلانی فراگیران توجه دارند و سایر ابعاد وجودی بویژه بعد روحانی و معنوی مورد غفلت قرار گرفته است. فیاض (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان بررسی فرا تحلیلی محتوای کتابهای درسی مقطع ابتدایی و راهنمایی در زمینه ارزشهای اسلامی ایرانی نشان داد که مفاهیم کتابهای درسی در راستای آشنا سازی دانش‌آموزان با ارزشهای

اسلامی ایرانی از دید کمی و کیفی نیازمند بازبینی و اصلاح است. میرشاه جعفری و کریمی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان تحقق وحدت و انسجام اسلامی در پرتوی برنامه درسی دریافتند که برای تحقق وحدت و انسجام اسلامی باید مدارس، کارگزاران و مربیان در حیطه شناختی به پرورش ایمان در حوزه عاطفی به رشد فضایل اخلاقی و در حوزه مهارتی به پرورش مهارت‌های عملی بپردازند.

بهجتی نجف‌آبادی (۱۳۷۰) در پژوهشی با عنوان بررسی تأثیر عوامل فرهنگی در برنامه درسی نشان داد که دانش‌آموزان در سایه عوامل فرهنگی به اصول اعتقادی شناخت پیدا می‌کنند؛ ارزشهای انسانی و ضد انسانی و آداب رسوم را می‌شناسند؛ قومیتها و زبانهای گوناگون سرزمین خود را می‌شناسند و به تاریخ فرهنگی و اصیل خود می‌بالند. رافو^۱ (۲۰۱۲)، در پژوهشی با عنوان اسلامی سازی برنامه درسی در نیجریه نشان داد که روند اسلامی سازی برنامه درسی نیجریه به ارائه الگویی بر مبنای آموزه‌های اسلامی منجر شده است و بر اساس آن آموزش، تربیت معلم، آماده‌سازی محیط و فعالیتهای یادگیری بر پایه مبانی اسلامی شکل می‌گیرد. اولادسو (۲۰۱۲) در پژوهشی با عنوان فرایند اسلامی سازی برنامه درسی نشان داد که فرایند اسلامی سازی برنامه درسی باید از اهداف و مقاصد نظام آموزشی شروع شود و سپس در انتخاب محتوا و سازماندهی تجربه یادگیری، فرایند یاددهی و ارزشیابی تجلی یابد.

اوتونگا^۲ و نیاندوسی^۳ (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان بررسی عوامل مؤثر بر برنامه درسی ملی کنیا دریافتند که از بین عوامل مؤثر در برنامه درسی به ترتیب عوامل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، فناوری ارتباطات و اطلاعات بیشترین تأثیر را دارد. ارجمند^۴ (۲۰۰۸) در پژوهشی با عنوان اصلاحات برنامه‌های درسی با رویکرد اسلامی در خاورمیانه نشان داد که اصلاحات برنامه درسی اسلامی معلول عواملی چون رشد اجتماعی و اقتصادی، عامل سیاسی و حکومت، عامل فرهنگی و عوامل بین‌المللی است. روزنانی^۵ (۲۰۰۰) در پژوهشی با عنوان اسلامی کردن برنامه درسی در مالزی نشان داد که کاربرد مفاهیم اسلامی و مضامین دینی در رشته‌های مختلف می‌تواند اتحاد و

1 - Rafiu

2 - Otunga

3 - Nyandusi

4 - Arjmand

5 - Rosnani

یکپارچگی اسلامی را بین دانشجویان تقویت کند. شوبرت^۱ (۱۹۶۵) در پژوهش خود با عنوان اصلاحات برنامه درسی نشان داد که در اصلاحات برنامه درسی چشم‌اندازهای تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و آموزشی بیشترین تأثیر را دارد. اینلو^۲ (۱۹۶۵) در پژوهشی با عنوان عوامل مؤثر بر اصلاحات برنامه درسی نشان داد که عوامل فرهنگی، اجتماعی، آموزشی نقش اساسی در اصلاحات برنامه درسی دارد. با توجه به این موارد، سؤال اصلی پژوهش این است که: "در تدوین برنامه درسی اسلامی چه عواملی نقش دارد؟"

سؤالات پژوهش

مهمترین عوامل مؤثر بر تدوین برنامه درسی اسلامی کدام است؟
تا چه حد عوامل دینی و مذهبی، سیاسی، فرهنگی، تاریخی و آموزشی در تدوین برنامه درسی اسلامی مؤثر است؟
فرضیه: بین میزان تأثیر عوامل مختلف در تدوین برنامه درسی اسلامی تفاوت وجود دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1 - Schubert

2 - Inlow

نمودار ۱: الگوی مفهومی پژوهش

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی از نوع پیمایشی است. جامعه آماری تمام متخصصان رشته‌های "برنامه‌ریزی درسی، فلسفه تعلیم و تربیت، الهیات و معارف اسلامی و علوم اجتماعی" دانشگاه بوعلی هستند که در دانشکده‌های ادبیات و علوم انسانی و اقتصاد و علوم اجتماعی دانشگاه بوعلی در سال تحصیلی ۹۱-۹۲ مشغول به تدریس بودند که تعداد کل آنها ۲۰ نفر است؛ و هم‌چنین تمام دانشجویان کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی دانشگاه‌های دولتی شهر تهران در سال تحصیلی ۹۱-۹۲، که بر اساس آمارهای سازمان سنجش و آموزش کشور و گروه‌های آموزشی تعداد آنها ۱۴۰ نفر به تفکیک ۹۱ نفر دانشجوی زن و ۴۹ نفر دانشجوی مرد است. برای انتخاب نمونه آماری متخصصان از روش سرشماری استفاده شده و حجم نمونه با حجم جامعه آماری برابر است. برای انتخاب نمونه دانشجویان از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبی و جدول برآورد حجم نمونه کرجسی و مورگان استفاده شده است. حجم نمونه دانشجویان ۱۰۳ نفر به تفکیک ۶۶ نفر زن و ۳۷ نفر مرد هستند. در این پژوهش از تکنیک دلفی و پرسشنامه محقق ساخته سنجش عوامل مؤثر در برنامه درسی اسلامی برای جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. این پرسشنامه بر اساس مقیاس شش درجه‌ای تنظیم شده و دارای ۳۰ سؤال است که این سؤالات عوامل دینی - مذهبی، عوامل سیاسی، عوامل فرهنگی، عوامل تاریخی و عوامل آموزشی را می‌سنجند. برای سنجش روایی ابزار از روش روایی محتوایی استفاده، و روایی این پرسشنامه از دید صاحب‌نظران قابل قبول گزارش شد. برای سنجش پایایی از روش آلفای کرونباخ استفاده شد و مقدار آن ۰/۸۵ محاسبه شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص آماری توصیفی و آزمون آمار استنباطی استفاده شده که در بخش آمار توصیفی از شاخص آمار توصیفی میانگین، درصد فراوانی و انحراف معیار و در بخش آمار استنباطی از آزمون آماری t تک گروهی، تحلیل واریانس یکطرفه و آزمون تعقیبی توکی استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

۱ - مهمترین عوامل مؤثر بر تدوین برنامه درسی اسلامی کدام است؟

برای پاسخ به این سؤال از دیدگاه صاحب‌نظران استفاده شد. بر این اساس با استفاده از شیوه

دلفی از ۲۰ نفر از متخصصان رشته‌های برنامه‌ریزی درسی، فلسفه تعلیم و تربیت، الهیات و معارف اسلامی و علوم اجتماعی خواسته شد تا عوامل مؤثر بر تدوین برنامه درسی اسلامی را بیان کنند. در هر مرحله پس از دریافت دیدگاه صاحب‌نظران، مشترکات دیدگاه‌ها استخراج شد و دوباره در اختیار آنها قرار گرفت. پس از یک بازه زمانی ۴۳ روزه و بر اساس فهرست تدوین شده در مرحله سوم، عواملی که توسط همه صاحب‌نظران به صورت مشترک به عنوان عوامل مؤثر بیان شده بود و در مورد آن عوامل توافق حداقل هفتاد درصدی وجود داشت به عنوان عوامل مؤثر انتخاب شد. بر این اساس حدود سی عامل شامل توجه به فلسفه مسلط اجتماعی، بهره‌گیری از منابع ارزشمند دینی و اسلامی مثل قرآن، نهج‌البلاغه، احادیث و روایات، آرای دانشمندان مسلمان، معرفی شخصیت‌ها و چهره‌های دینی، افزودن عناوین جدید در برنامه درسی، بهره‌گیری از روش تدبر و تعقل، تمسک به روش الگویی، بیان داستانها و قصه‌های قرآنی در دروس مختلف، معرفی نهادها و احزاب با اندیشه اسلامی، توجه به فرهنگها و خرده‌فرهنگها، توجه به معماری اسلامی در طراحی فضاهای آموزشی، توجه به نیازهای معنوی، معرفی نواهای مذهبی، معرفی حماسه آفرینان دینی و مذهبی، اهتمام به قانون اساسی، معرفی اماکن مذهبی، معرفی نمادهای اسلامی مثل پرچم و سرود ملی، معرفی اخلاقیات، جذب و نگهداری مربیان متعهد و مسئولیت پذیر، تعمیق باور به داشته‌های دینی و اسلامی، پرهیز از کارهای سطحی، پرهیز از برنامه‌های تسکینی و کوتاه مدت، توجه به تمامیت ارضی، آخرتگرایی در فعالیتها، پرهیز از گنجاندن متون ترجمه‌ای صرف در برنامه درسی، اجتناب از رویکرد دائرةالمعارف گرایی، ایجاد بینش و بصیرت سیاسی، تعامل بین نظام برنامه درسی با نهادهای اجتماعی و فرهنگی مرتبط با تعلیم و تربیت، تعامل بین مراکز و حوزه‌های دینی و مراکز آموزشی، معرفی آموزه‌های اسلامی به شیوه طبیعت‌گرایانه، به عنوان مهمترین عوامل مؤثر بر تدوین برنامه درسی اسلامی معرفی شد. در گام بعدی این سی عامل در پنج عامل کلی تحت عنوان عوامل دینی - مذهبی، عوامل فرهنگی، عوامل سیاسی، عوامل تاریخی و عوامل مربوط به برنامه درسی دسته‌بندی شد. بنابراین مهمترین عوامل مؤثر در تدوین برنامه درسی اسلامی را از دیدگاه متخصصان این پژوهش می‌توان در این پنج عامل و سی زیر عامل قلمداد کرد. در سؤال دوم میزان تأثیر هر کدام از این عوامل از دیدگاه دانشجویان مورد بررسی قرار گرفته است.

سؤال دوم تا چه حد عوامل دینی و مذهبی، سیاسی، فرهنگی، تاریخی و آموزشی در تدوین

برنامه درسی اسلامی تأثیر می‌گذارد؟

جدول ۱: تحلیل تأثیر عوامل دینی و مذهبی، سیاسی، فرهنگی، تاریخی و آموزشی در برنامه درسی اسلامی

میانگین نظری = ۳/۵						
متغیر	شاخص	میانگین مشاهده شده	انحراف معیار	مقدار آماره F	درجه آزادی	سطح معناداری
عامل دینی و مذهبی		۵/۰۵	۰/۲۴	۶۳/۶۱	۱۰۲	۰/۰۰۰
عامل سیاسی		۴/۸۸	۰/۳۵	۴۰/۰۳	۱۰۲	۰/۰۰۰
عامل فرهنگی		۴/۹۱	۰/۳۱	۴۵/۸۸	۱۰۲	۰/۰۰۰
عامل تاریخی		۵/۱۶	۰/۳۵	۴۷/۵۴	۱۰۲	۰/۰۰۰
عامل آموزشی		۵/۱۵	۰/۲۲	۷۳/۶۲	۱۰۲	۰/۰۰۰

نتایج آزمون t یکطرفه در جدول (۱) حاکی است که میانگین‌های عوامل دینی و مذهبی در تدوین برنامه درسی اسلامی (۵/۰۵)، عوامل سیاسی (۴/۸۸)، عوامل فرهنگی (۴/۹۱)، عوامل تاریخی (۵/۱۶) و عوامل آموزشی (۵/۱۵) از میانگین نظری جامعه (۳/۵) بزرگتر است. هم‌چنین چون t های محاسبه شده از t بحرانی در سطح ۱٪ بزرگتر است با ۹۹٪ اطمینان می‌توان گفت که از نظر دانشجویان کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی دانشگاه‌های تهران، عوامل دینی و مذهبی، سیاسی، فرهنگی، تاریخی و آموزشی در تدوین برنامه درسی اسلامی ایرانی در حد زیاد هست. فرضیه: بین میزان تأثیر عوامل مختلف در تدوین برنامه درسی اسلامی تفاوت وجود دارد.

جدول ۲: مقایسه میزان تأثیر عوامل مختلف در تدوین برنامه درسی اسلامی

آزمون تحلیل واریانس					انحراف معیار	میانگین	عوامل
سطح معناداری	مقدار F	میانگین مجذورات	درجه آزادی	مجموع مجذورات			
۰/۰۰۰	۳۹۶	۲/۰۳۹	۵	۱۰/۱۹۶	بین گروهی	۵/۰۵	دینی و مذهبی
			۶۱۲	۵۳/۳۴۰	درون گروهی	۴/۸۸	سیاسی
			۶۱۷	۶۳/۵۳۵	کل	۴/۹۱	فرهنگی
						۵/۱۶	تاریخی
						۵/۱۵	آموزشی

جدول ۳: داده‌های مربوط به آزمون تعقیبی با استفاده از آزمون توکی

گروه <i>i</i>		عوامل			
عوامل مذهبی	تفاوت (<i>i-j</i>)	عوامل دینی - مذهبی	عوامل سیاسی	عوامل فرهنگی	عوامل تاریخی
عوامل مذهبی	تفاوت (<i>i-j</i>)	-	-۰/۱۷۳۸۷	-۰/۱۳۸۲۸	۰/۱۱۰۱۱
سطح معناداری	سطح معناداری	-	**۰/۰۰۰	*۰/۰۱۱	۰/۰۸۱
عوامل سیاسی	تفاوت (<i>i-j</i>)	-	-	۰/۰۳۵۶۰	۰/۲۸۳۹۸
سطح معناداری	سطح معناداری	-	-	۰/۹۵۵	**۰/۰۰۰
عوامل فرهنگی	تفاوت (<i>i-j</i>)	-	-	-	۰/۲۴۸۳۸
سطح معناداری	سطح معناداری	-	-	-	**۰/۰۰۰
عوامل تاریخی	تفاوت (<i>i-j</i>)	-	-	-	-
سطح معناداری	سطح معناداری	-	-	-	۱
عوامل آموزشی	تفاوت (<i>i-j</i>)	-	-	-	-
سطح معناداری	سطح معناداری	-	-	-	-

بر اساس اطلاعات جدول (۲) می‌توان گفت که بین میزان تأثیر عوامل مختلف در تدوین برنامه درسی اسلامی تفاوت معناداری هست ($P = 0/000$ و $F_{(5,612)} = 23/396$)؛ بنابراین فرض صفر رد، و فرضیه تحقیق مبنی بر وجود تفاوت تأیید می‌شود؛ چون تفاوتها معنادار شده آزمون تعقیبی نیز انجام شده است.

نتایج آزمون تعقیبی توکی جدول (۳) نشان داد که عامل دینی مذهبی نسبت به عوامل سیاسی و فرهنگی تأثیر بیشتری در برنامه درسی اسلامی دارد؛ هم‌چنین عامل تاریخی نسبت به عوامل فرهنگی و سیاسی تأثیر بیشتری دارد و عوامل آموزشی نسبت به عوامل سیاسی و فرهنگی در تدوین برنامه درسی اسلامی ایرانی تأثیر بیشتر دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد که در تدوین برنامه درسی عامل دینی - مذهبی در حد زیادی در برنامه درسی اسلامی تأثیر دارد. نتایج این پژوهش با یافته‌های پژوهش موسوی نسب، رزاقی و خطیبی (۱۳۹۱)، قاسم پور دهاقانی و نصرصفهانی (۱۳۹۰)، مختاری، کوپایی، جاویدی و صیفوری (۱۳۹۰)، احمدی، نوشادی و شمشیری (۱۳۹۰)، خوش‌خویی، یوسف زاده و سعوه (۱۳۹۰)، میرشاه

جعفری و کریمی (۱۳۸۷)، قبادی (۱۳۸۶)، سلسیلی (۱۳۸۱)، علمی (۱۳۸۹)، ملکی و حاتمی (۱۳۸۶)، رافو (۲۰۱۲)، اولادسو (۲۰۱۲)، بال (۲۰۱۱)، مفلح (۲۰۱۱)، ارجمند (۲۰۰۸)، لنگیولونگ (۲۰۰۸) و گیون (۲۰۰۵) همخوانی دارد که در پژوهش خود نشان دادند عوامل دینی مذهبی از عوامل مؤثر در طراحی، تدوین و اصلاحات برنامه درسی به شمار می‌رود. در تبیین این یافته می‌توان گفت که عامل دینی و مذهبی از جمله عوامل مهمی است که در برنامه درسی در دوره ابتدایی و متوسطه باید به آن توجه شود؛ زیرا توجه به این عامل باعث می‌شود که در برنامه درسی به‌طور جامع به همه ابعاد وجودی فراگیران در بعد جسمانی و روحانی توجه شود و زمینه دستیابی و تقرب فراگیران به حیات طیبه و کمال انسانی مورد تأکید در سند تحول بنیادی فراهم شود. یافته نشان داد که در تدوین برنامه درسی اسلامی عامل سیاسی در حد زیاد تأثیر دارد. نتایج این پژوهش با یافته‌های پژوهش جعفر ثانی، رضوانی، نوغانی و دخت بهمنی (۱۳۹۰)، جلایری (۱۳۸۹) تا حدودی همخوانی دارد که در پژوهش خود نشان دادند عامل سیاسی، حکومت، نگرش‌های احزاب و گروه‌های سیاسی مختلف در تدوین برنامه درسی ملی و بومی تأثیر دارند. در تبیین این یافته می‌توان گفت که برنامه درسی در دوره‌های ابتدایی و متوسطه نباید تابع قوانین، گرایش‌ها، سلاقی، گروه‌ها و احزاب مختلف باشد؛ چراکه برنامه درسی علاوه بر ساختار نیمه‌متمرکز و منطقه‌ای خود باید تحت ضوابط عمومی و سیاسی مشخص جامعه باشد. یافته‌ها نشان داد در تدوین برنامه درسی اسلامی عامل فرهنگی در حد زیاد تأثیر دارد. نتایج این پژوهش با یافته‌های پژوهش (بهجتی نجف‌آبادی (۱۳۷۰)، ارجمند (۲۰۰۸)، روزنانی (۲۰۰۰)، اُتونگا و نیاندوسی (۲۰۱۰)، شوبرت (۱۹۹۴) و اینلو (۱۹۶۵) همخوانی دارد که نشان دادند عامل فرهنگی و ویژگی‌های فرهنگ بومی در طراحی برنامه درسی مؤثر است. در تبیین این یافته می‌توان گفت که تأثیر این عامل به دلیل اینکه در ایران قومیتها، آداب و رسوم و تنوع فرهنگی مختلفی وجود دارد، اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند؛ به همین دلیل در تدوین برنامه درسی باید به ویژگی‌های قومی بومی هر منطقه و ظرفیتهای آن توجه شود. تمسک به رویکرد چند فرهنگی، توجه به دستاوردهای فرهنگی و هویت فرهنگی مواردی از تأثیر انکارناپذیر عوامل فرهنگی به شمار می‌رود. یافته‌های پژوهش نشان داد که در تدوین برنامه درسی عامل تاریخی در حد زیاد تأثیر دارد. نتایج این پژوهش با یافته‌های پژوهش جعفر ثانی، جلایری، رضوانی، نوغانی و دخت بهمنی (۱۳۹۰)، کبیری (۱۳۸۸) و شوبرت (۱۹۹۴) همخوانی دارد که در پژوهش خود نشان دادند عامل تاریخی در تدوین برنامه درسی تأثیر دارد. در تبیین این

یافته می‌توان گفت که توجه به عامل تاریخی به دلیل تاریخ پر فراز و نشیب و غنی ایران اسلامی، بهره‌مندی از تجربه تاریخ بومی و شناخت پیشینه تاریخی به منظور دستیابی به هویت اسلامی ایرانی، مهم تلقی می‌شود و شناخت ادوار و بسترهای مختلف تاریخی برای برنامه‌ریزان درسی ضرورت دارد. یافته‌های پژوهش نشان داد که در تدوین برنامه درسی اسلامی ایرانی عامل آموزشی در حد زیاد تأثیر دارد. این یافته با یافته‌های پژوهش سلسیلی (۱۳۸۱)، ابراهیمی (۱۳۸۷)، سوری (۲۰۱۰)، روزنانی (۲۰۰۰)، پارمتر (۲۰۰۰) همخوانی دارد که در پژوهش خود نشان دادند توجه به عوامل آموزشی مانند سیاستها، برنامه‌ریزی آموزشی و درسی، فضای آموزشی، معلم، دانش‌آموز، تجهیزات و امکانات در برنامه درسی تأثیر دارد. در تبیین این یافته می‌توان گفت که توجه به برنامه‌ریزیها، سیاستها، اهداف، محتوا، روشها و راهبردهای آموزشی، دانش‌آموز، فضا، مکان و ارزشیابیها در هر برنامه درسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و در برنامه درسی اسلامی ایرانی، که شکل‌گیری و ماهیت این عناصر تحت تأثیر فلسفه و منابع ارزشمند دینی است، توجه به این عامل، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

منابع فارسی

- ابراهیمی، ویدا (۱۳۸۷). بررسی عوامل مؤثر بر تغییر برنامه درسی آموزش عالی از دیدگاه اعضای هیئت‌علمی. تهران: دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید بهشتی.
- ابوالحسنی، سید رحیم (۱۳۸۸). تعیین و سنجش مؤلفه‌های هویت ایرانی. تهران: نشر پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- احمدی، حبیب؛ نوشادی، محمود رضا؛ شمشیری، بابک (۱۳۹۰). نقش و کارکرد کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان و سوم راهنمایی در شکل‌گیری هویت ملی. مجله پژوهش‌های برنامه درسی. س اول. ش اول: ۱۳۹ تا ۱۶۷.
- باقری، خسرو (۱۳۸۰). ماهیت و قلمرو تعلیم و تربیت اسلامی. فصلنامه روش‌شناسی در علوم انسانی. س هفتم. ش بیست و هشتم: ۲۳ تا ۳۳.
- بهجتی نجف‌آبادی، ابراهیم (۱۳۷۰). بررسی تأثیر عوامل فرهنگی در برنامه درسی. اصفهان: دانشگاه اصفهان
- جعفر ثانی، حسین؛ جلایری، زینت؛ سعیدی رضوانی، محمود؛ نوغانی دخت بهمنی، محسن (۱۳۹۰). بومی‌سازی برنامه درسی تحولی در نظام آموزشی ایران. مجموعه مقالات همایش ملی تحول بنیادین در نظام برنامه درسی ایران. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- جلایری، زینت (۱۳۸۹). میزان اهمیت مؤلفه‌های هویت ملی برای ورود به برنامه‌های درسی در راستای بومی‌سازی برنامه‌های درسی در دوره ابتدایی شهرستان کلات.

خوش‌خویی، منصور؛ یوسف زاده، محمدرضا؛ سعوه، مولود (۱۳۹۰). بررسی میزان تأکید کتاب‌های تعلیمات اجتماعی، تاریخ و فارسی دوره راهنمایی بر هویت اسلامی - ایرانی. **فصلنامه مطالعات ملی**. ش چهارم. س دوازدهم: ۵۱ تا ۷۴.

ریحانی، ابراهیم؛ صالح، بهرام (۱۳۹۰). شناسایی عوامل تأثیرگذار در برنامه درسی کارشناسی پیوسته دبیری ریاضی ایران و چگونگی ارتباط این عوامل با یکدیگر. **مطالعات برنامه درسی**. س ششم. ش بیستم: ۱۱۶ تا ۱۴۱.

سلسبیلی، نادر (۱۳۸۱). **اصلاحات در حوزه برنامه درسی، تحول در رویکردهای برنامه درسی**. خلاصه مقالات همایش مهندسی اصلاحات در آموزش و پرورش. تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت.

سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش (۱۳۸۶). تهران: وزارت آموزش و پرورش.

شمشیری، بابک؛ نوشادی، محمود رضا (۱۳۸۶). بررسی میزان برخورداری کتابهای فارسی، تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از مؤلفه‌های هویت ملی. **فصلنامه مطالعات برنامه درسی**. س دوم: ۵۲ تا ۷۸.

صنیع اجلال، مریم (۱۳۸۴). **درآمدی فرهنگ و هویت ایرانی**. تهران: انتشارات تمدن ایرانی.

عبدی، عطاءالله؛ لطفی، مریم (۱۳۸۷). بررسی هویت ملی در کتابهای آموزش و پرورش. **فصلنامه مطالعات ملی**. س نهم، ش سه: ۵۳ تا ۷۱.

عزیزی، جلیل؛ زاهد، سید سعید (۱۳۸۷). جوانان و هویت تاریخی و جغرافیایی. **فصلنامه مطالعات ملی**. س نهم، ش چهارم: ۱۲۸ تا ۱۴۸.

علمی، ذاکر (۱۳۸۹). **رویکرد اسلامی در برنامه درسی**. چکیده مقالات همایش ملی رویکرد اسلامی در مدیریت آموزشی. تهران: آموزش پرورش.

فیاض، ایراندخت (۱۳۸۷). بررسی فرا تحلیلی محتوای کتاب‌های درسی در رابطه با ارزشهای اسلامی ایرانی. **مجله فرهنگ و علم**. س اول، ش اول: ۱۱ تا ۴۱.

قاسم پور دهقانی، علی؛ نصر اصفهانی، احمدرضا (۱۳۹۰). رویکرد معنوی و برنامه‌ریزی. **پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی**. س نوزدهم، ش سیزدهم: ۷۱ تا ۹۱.

قبادی، فروزان (۱۳۸۶). **راهکارها و الگوهای اسلامی شدن برنامه درسی**. مجموعه مقالات همایش برنامه درسی ملی. تهران: آموزش و پرورش.

کبیری، فاطمه (۱۳۸۸). **انطباق کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی با مؤلفه‌های ایران‌شناسی**. تهران: دانشگاه پیام نور تهران.

محسن پور، بهرام (۱۳۸۳). **ضرورت تدوین نظریه برنامه درسی برای آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران**. **فصلنامه نوآوری‌های آموزشی**. س سوم، ش هفتم: ۹۹ تا ۱۱۳.

مختاری، مریم؛ کوپایی، محمد؛ جاویدی، فاطمه؛ صیفوری طغرالجردی، بتول (۱۳۹۰). امکان گفتمان بومی‌سازی یا اسلامی سازی در ساحت جهانی شدن دنیای امروز. **معرفت در دانشگاه اسلامی**. س پانزدهم، ش چهارم:

۲۷ تا ۴۲.

مزیدی، محمد؛ شیخ‌السلام، محبوبه (۱۳۹۱). مبانی وجود شناختی و انسان‌شناختی روش‌های تربیتی انسان از دیدگاه قرآن و سیره پیامبر اعظم (ص). *مجله اسلام و پژوهش‌های تربیتی*. س اول. ش اول: ۲۶ تا ۵۲.

ملکی، حسن؛ حاتمی، جواد (۱۳۸۶). *بررسی تطبیقی سیمای پیامبر اعظم (ص) در کتاب‌های درسی کشورهای اسلامی*. مجموعه مقالات نخستین همایش بین‌المللی بررسی سیمای پیامبر اعظم (ص) در برنامه درسی. تهران: انتشارات مدرسه.

موسوی نسب، سید محمد صادق؛ رزاقی، هادی؛ خطیبی، حسین (۱۳۹۱). نقش اسلامی سازی برنامه درسی در درونی شدن ارزشهای اسلامی. *فصلنامه معرفت*. س بیست یکم. ش صد و هفتاد و نه: ۱۵ تا ۳۵.

میرشاه، جعفری؛ سید ابراهیم؛ کریمی، صدیقه (۱۳۸۷). تحقق وحدت و انسجام اسلامی در پرتو برنامه‌ریزی درسی مدارس. *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*. س هفتم. ش پانزدهم: ۱۶۷ تا ۲۰۳.

منابع انگلیسی

- Arjmand, R. (2008). Reforms of the Curricula and Appropriation of Religion in the Muslim Middle East Columbia University available from: <http://www.cis.cam.ac.uk/assets/>
- Ball, M. H. (2011). Islamizing: A Euro/American Curriculum, *Journal of the Sociology of Self a Publication of OKCIR: The Omar Khayyam Center for Integrative Research in Utopia, Mysticism, and Science* Vol. 3, 49-54.
- Güven, I. (2005). The impact of Political Islam on education: "the revitalization of Islamic education in the Turkish educational setting" *International Journal of Educational Development*, International Journal of Educational Development, Vol. 25, issue 3, 193-208.
- Inlow, G.M. (1965). Factors That Influence Curriculum Change, *Journal of Educational Leadership*, Vol 23 Issue 1, p39-59.
- Langgulung, H. (2008). Islamic Religious Curriculum in Muslim Countries: *Bulletin of Education & Research* June 2008, Vol. 30, No.1, 1-19
- Muflih, M.H. (2011). An analytical study of the development of the Islamic education curriculum in Jordan *Muslim Education Quarterly*, The Islamic Academy Cambridge, U.K, Vol. 22. No 3 & 4, 5.17.
- Oladosu, A.G. (2012). The Islamizing of the curriculum process, Department Of Religions, University Of Ilorin, P.M.B. 1515, Ilorin, Nigeria.
- Otunga, N. Nyandusi. C. (2010). Factors Influencing Curriculum Development in Kenya, available from: international.iupui.edu/kenya/resources/Curriculum-Development.
- Parmenter, L. (2000). Constructing National Identity in a Changing World: Perspectives in Japanese Education?, *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 20, 453-63.
- Rafiu, I.A. (2012). Islamizing Of the Curriculum: AN Agenda For Model Islamic Nursery Schools Nigeria, *Muslim Education Quarterly*, Vol. 22. No.3.52-73.
- Rosnani, H. (2000). Islamizing of the curriculum, *The American Journal of Islamic Social Sciences*, Vol. 24, 27-53.
- Schubert, H. (1965). Curriculum Reform, *Journal of Challenges and Achievements of American Education*, Vol.4, 77 – 95
- Surry, H. (2010). National Curriculum for Cyprus too, *Bougatsas Education*, Aug 30, Vol 91, pp 13-19.

